

MUMTOZ MUSIQANING UMUMNAZARIY MASALALARI

Qo‘shayev Ilhom Axtamovich,

BuxDPU musiqa va tasviriy san‘at kafedrasi katta o‘qituvchisi

kushaev.1968@gmail.com

Zaripova Zarifa G‘olibjonovna,

BuxDPU musiqa va tasviriy san‘at kafedrasi

1 MUZ-25 guruh talabasi

Ma‘lumki, milliy musiqa merosimiz serqatlam, sernav va rango-rang uslubli ijodkorlik hamda uning ijrochiligiga oid jabhalaridan tashkil topadi. Ushbu jabhalarning farqli tub xususiyat va qonuniyatlarining hisobga olgan holda, merosimizni shartli ravishda ikki yirik qatlam (shaxobcha) ga ajratish asoslidir.

Bulardan biri o‘zbek musiqa folklori bo‘lib azaliy, quyi qatlam (yoki shaxobcha) hisoblanadi. U tom ma’noda rosmi xalq musiqiy ijodiyotining barcha shakl, janr va oqimlarini o‘z ichiga qamrab oladi. Yanada kengroq qamrovda nazar tashlaganda esa milliy musiqa folklori o‘zbek xalq og‘zaki ijodiyotining ajralmas tarkibiy qismi sifatida gavdalandi.

O‘zbek musiqa merosining yana bir qatlami (yoki shaxobchasi) hozirda ko‘proq “kasbiy” nomda yuritilmoqda.

Mazkur atamani bevosita o‘quv iste’moliga kiritishdan avval respublikamiz musiqashunoslik ilm- fanida boshqa har-xil nomlardan foydalanib ko‘rish yo‘lida ko‘p yillik tajriba to‘plandi. Hozirda ulardan bir qanchasi eskirdi, hatto unitilib yuborildi, ayrimlari esa hanuz qo‘llanilib kelinmoqda.

Tub mohiyati tushunchalari birdan-bir to‘g‘ri idrok etilishi yo‘lida, bu borada chalkashlik ro‘y berishining oldini olish niyatida musiqiy atamashunoslikning ushbu dolzarb masalasiga biroz to‘xtalib, unga qisqacha izox berish zarurati tug‘ildi.

Asrimizning XX yillaridayoq o‘zbek musiqasining tarixi va nazariyasi bilan shug‘ullana boshlagan mutaxassislar merosimizda ikki katta oqim mavjudligi alohida e’tirof etiladi. Qo‘shon podshologi (melodning 1-2 asrlari) davriga to‘g‘ri kelar ekan. Aynan, bunday xulosaga kelish uchun O‘zbekiston va boshqa qo‘shni respublikalar hududida XX asrning birinchi yarmida o‘tkazilgan arxeologik qazilmalar natijasida topilgan musiqa madaniyatiga oid turli xil ashyoviy manbaalar eng ishonarli dalil bo‘lib xizmat qiladi. Jumladan, Afrosiyob, Ayritom, Xolchayon, Dalzarvintepa, Tuproqqal’a va boshqa ko‘hna qadamlarda qazib olingan o‘nlab terrakota haykalchalari va toshtaxta parchalarida devoriy bezak va rasmlarda musiqachi-sozandalar, qadimiy cholg‘ular rasmga tushirilgan. O‘sha davrlarda yashagan bizga no‘malum musavvirlar, haykaltaroshlar, ehtimol,

mashhur saroy san'atkorlarini yoki diniy rivoyatlardan olingan ramziy shaxslarni aks ettirgan. Biroq shu narsa ham ayonki, bunday ko'rinishlar hdudiy-mahalliy o'z zamoni musiqiy hayotiga tayangan holda tasvirlangani shubhasizdir.

Kasbiy musiqa ijodiyotiga oid jabhalarning yuzaga kelishi, avvalambor, Markaziy Osiyoda barpo etilgan davlatlar, ular tarkibidagi shahar va qal'alarda madaniy turmush yuksalishi bilan chambarchas bog'liqdir. Bunda mehnatkash aholi orasidan yetishib chiqqan mahoratli sozanda va xushovoz xonandalarni saroylarga jalb etish odatga aylanganini eslatib o'tish mumkin.

Podsho, xon, amir, amaldor va zodagonlar xizmatiga o'tgan musiachilar o'z bilim va malakasini muntazam ravishda orttirib borib, yosh shogirdlarga yuqtirganlar. Ularning kasbiy faoliyati tufayli mahalliy kuy, qo'shiq va ashulalar tobora sayqal topadi. Boz ustiga, yangidan-yangi betakror asarlar yaratilishida ham rosmi xalq musiqa ijodiyoti nafaqat muhim zamin balki, bitmas-tuganmas manba' vazifasini o'tab kelgan. Darhaqiqat, ustoz-shogirdlik an'anasi kasbiylikning yaqqol ko'rinishi chifatida rasman dastavval saroy muhitida vujudga keladi. Har qanday kasb hunarmandchiligida bo'lgani kabi, musiqachilikda ham mutaxassis o'z kasbiy sirlarin, to'plagan tajribasini keyingi avlod vakillariga avaylab-asrab yetkazishini muqaddas vazifalaridan biri, burchi deb bilgan. Hamda uni uzluksiz amalga oshirishga harakat qiladi. Buning natijasida saroy musiqasi bevosita u yoki bu mehnatga oid she'riy misralardan iboratdir.

Ashular janrining ko'p uchraydigan yana bir ko'rinishi asosan uzoq yaqin o'timish davrlar bastakorlik ijodiyotiga molikdir. Bunday ashulalar shaklan va mazmunan yanada murakkabroq va mukammal bo'lib, mumtoz milliy musiqamizning salmoqli qismini tashkil etadi. Uning kattagina qismi ustoz ko'rgan san'atkorlar – xonanda va hofizlar ijro bisotidan asosiy o'rinni egallaydi. Masalan, “Ko'cha bog'i 1,2”, “Karimqulbegi”, “Abdurahmon-begi”, “Girya 1-2”, yoki Hoji Abdulaziz Rasulovning “Gulizorim”, “Bebokcha”, To'xtasin Jalilovning “Ishq seli”, “Gulistonim mening”, Yunus Rajabiyning “Ra'nolanmasin”, Doni Zokirovning “Ey sabo”, Saidjon Kalonovning “Topmadim”, Faxriddin Sodiqovning “Go'zal”, Orifxon Hotamovning “Qoshi yosinmu deyin”, Xolxo'ja To'xtasinovning “Aylagach” va boshqalar shu jumlagi kiradi.

Kasbiy musiqa merosimizni tashkil etgan, badiiy barkkamol sifatlari bilan ta'riflanuvchi ashulalar qatorida mazkur janrning yana bir hosildor toifasi mavjud. Bunday mumtoz namunalar alohida asar sifatida, ko'proq u yoki bu maqom turkumli tarkibiga kirgan. Shu boisdan ularning “maqom ashulalari” yoki maqom “ashula yo'llari” deb yuritish ma'qulroq.

“Samarqand ushshog'i”, “Bayoti Sheroziy”, “Toshkent irog'i”, “Yovvoyi chorgoh” kabilar bunga yorqin misol bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Maqomda bo‘lgani singari, katta ashulada ham hofizlikning ustoz-shogirdlik an‘anasi yetakchilik qiladi. Uning ko‘plab ajoyib mumtoz namunalari hofiz san‘atkorlar ijrochiligi orqali bizgacha yetib kelgan asosan XX asrning 2 yarmida bastakor-hofizlar tomonidan qayta ishlangan bir qancha katta ashulalarning, ovoz, biror cholg‘u yoki ansambl jo‘rligi uchun moslashtirilgan namunalarini, shuningdek, katta ovozga ega ayrim ayol-san‘atkorlar ijrochilikda o‘rin tutishini ham qayd qilishimiz mumkin. Shuni ham ta’kidlashimiz kerakki, katta ashula o‘zbek musiqa merosidagi ko‘plab ashula va cholg‘u asarlariga xususan uslubiy jihatdan sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatgan. Jumladan, “Yovvoyi maqom” yoki “Patnisaki” maqom deb nomlanuvchi o‘ziga xos “birikmali” janr ko‘rinishlari bu ijodiy jarayonning eng salohiyatli samarasidir. O‘z navbatida katta ashula negizida usulli, cholg‘u jo‘rligi mavjud bo‘lgan mumtoz ashula yo‘llari ta’siri ostida yaratilgan barkamol asar kam emas.

O‘zbekistonning bir necha avlod bastakorlari, kompozitorlari ham katta ashulaning noyob musiqali vositalaridan, nodir ijro xususiyatlaridan o‘zining yangidan-yangi ashula va cholg‘u asarlarida unumli foydalanishganiga guvoh bo‘lamiz.

Suvora.

Aytm janrlaridan yana bir noyob ko‘rinishi asosan Xorazm viloyati vohasiga xos bo‘lib suvora nomi bilan ma’lum va mashhurdir. Bu atamaning kelib chiqishi “suvoriy”, ya’ni “otliq”, “chavandoz” ma’nosini bildiruvchi so‘z bilan bog‘liq.

Suvora o‘zbek bastakorligiga mansub boshqa ashula yo‘llari singari mumtoz she’riyat bilan bog‘liq holda rivoj topib kelgan. Bunda Lutfiy, Navoiy, Fuzuliy, Mashrab, Ogahiy, Muqimiy, Furqat singari shoirlarning g‘azallari katta o‘rin tutadi. Suora shaklan va usluban ko‘proq maqom ashulasi turiga tutashib ketgan. Har holda ularning barqaror doira usuli davomli va baland avjlari, muazzam umum musiqiy uslubiy tabiati. Turkum shaklining qo‘llanishi bunda yaqqol dalolat beradi. Yangramoqda barchasi huzurbaxsh ruhiy-ma’naviy ozuqa sifatida diqqat bilan tinglash uchun mo‘ljallangan.

Bulardan “Munojot”, “Savti Munojot”, “Ufari munojot”, “Mirza davlat”, “Nasrulloi”, “Cho‘li iroq”, “Segoh”, “Ilg‘or”, “Sarparda”, “Alli qambar”, “Kurd”, “Rohat” kabi mumtoz kuylarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Vatanimizning hozirgi zamon jonli musiqa amaliyotida sof cholg‘u kuylaridan bo‘lak ko‘plab mumtoz ashulalar maqom ashula yo‘llari har-xil cholg‘ularga moslashtirilgan shakllarda yangrab kelmoqd. O‘z navbatida esa ayrim mashhur cholg‘u kuylariga so‘z bog‘lab, ularning ashulalarga aylantirilgan misollari ham uchraydi. Bunga, jumladan, ayniqsa mashhur bo‘lib ketgan “Munojot” (A.Navoiy g‘azali, Im.Ikromov qayta ishlagan) “Cho‘li Iroq” (A.Navoiy g‘azali, Im.Ikromov qatay ishlagan), “Navro‘zi ajam”, (Nodira g‘azali, Sh.Jo‘rayev so‘z solgan),

“Nasrulloi” (A.Navoiy g‘azali, F.Mamadaliyev qayta ishlagan) va boshqalar yorqin misol bo‘la oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.Кушаев.И.А, Ахтамов.И.И «Педагогические основы традиционной профессиональной музыки (на примере искусства дастана)» ACADEMY научно-методический журнал ноябр-2020 Ст.59-62.
- 2.Кушаев.И.А, Ахтамов.И.И «Проблемы индивидуальных музыкальных занятий в вузах Узбекистана» ACADEMY научно-методический журнал №3(66)2021
- 3.IA.Kushaev «Musical pedagogical fundamentals of doston art» ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 2020/10/10. 1061-1067
- 4.IA Kushaev «MUSIC PEDAGOGICAL DOLLARS OF DOSTON ART» International Engineering Journal For Research & Development 2020/12/10
- 5.Ilkhom Akhtamovich Kushaev «BAKHSHI ART SCHOOLS AND THEIR PERFORMING FEATURES» Scientific reports of Bukhara State University 2020//3/3 Стр.295-299
6. Илҳом Ахтамович Қўшаев «*муסיқа маданияти дарсларида халқ муסיқаси намуналаридан фойдаланишининг аҳамияти*» Scientific progress 2021/1/5
7. И.И.Ў. Ахтамов «*мақом анъанавий касбий муסיқа намуналарини ўрганишида овоз хусусиятлари*» Scientific progress 2021/1/5
- 8.IA.Kushayev «Musical pedagogical fundamentals of doston art» ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 2020/10/10. 1061-1067
- 9.Qo'shayevI.A. “Baxshichilik festivallarining musiqiy ta’limdagi o’rni” МУҒАЛЛИМ ҲЕМ ҲАММАНДА БИЛИМЛЕНДИРИЎ Илимий-методикалык журнал 2023 5/3 сан Нукус пойабр В.233-238
10. И.А.Кушаев. Роль эпоса в узбекском народном творчестве. MIASTO PRZYSZŁOŚCI KIELCE Volume 2, Issue 5, May 2024B 1311-1314.
11. IA.Kushayev MILLIY SOZLARDA IJROCHILIK USLUBI HAQIDA INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS Vol. 5 No. 1 (2024)B.584-590.
12. Qo'shayevI.A. MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA XALQ MUSIQASINING O’RNI “PEDAGOGIK MAHORAT”ilmiy-amaliy va metodik jurnal 2025,№2 fevral.B 104-108